

Bakó Boglárka

„... hát ilyenek vagytok ti, magyarok...” | Párbeszéd, kapcsolatok és viszonyok a terepmunkában ¹

Két hete már, hogy kiköltöztem Gyimbiéktől, nem jártam azóta náluk. Most mégis itt vagyok, ugyanott ülök – a kis lakásom előtti lépcsőn –, ahol a nyár folyamán minden nap, ahol ettem az ölembe helyeztet tányéromból, ahol beszélgettem azokkal, akik épp betévedtek. Jó hely ez, szemben van mind a két ajtó, Gyimbiéké és Puki nénié, árnyékos, szélvédett; látok mindent innen, ami az udvaron történik és, ha kicsit kihajolok, az utcát is belátom. Az U alakú épület előtt nagy udvar, rajta a régi parasztház, melyben négy lakás van. A ház mögött egy kis szoba-konyhás vályogépület, mellette disznóól, előtte nyúlketrecek, mögötte egy pince. Hátral nagy füves rész terül el.

A meleg, kora őszi napon nincs itthon mindenki, csak Gyimbi, Gizi és Puki néni. Békésen ülünk, Gizi a nádszéken, Gyimbi a padra ül a napon, én a lépcsőmön. Puki néni egy láda barackot hoz ki – *„vigyél egy párat a gyerekeknek!”* – nyom a kezembe egy zacskót. Gyönyörű barackok, sárgák, illatosak, *„voltatok barackozni?”* – fog el a hiányérzet, hogy lemaradtam valamiről, *„dehogy – magyarázza Gyimbi – csak jött pár raklo, lopták a barackosból hajnalban és megvettük”*. Némán bámul rám néhány pillanatig, majd Gizire néz, *„Ezt is elmondok neki! Mindent elmondunk neki?”*, nevetgél zavartan. Gizi nem szól semmit, csak a fejét rázza rosszállóan.²

Mindent elmondanak nekem? Mindent elmondanak nekem, mint barátnak, mint „kutatónak”? Vagy csak kisebb és nagyobb határokat bontogatok és, ha már azt hiszem, hogy mélyen belelátok az életükbe, akkor látom esetleg, hogy csak a nézőpont az, ami egy új dolgot *mélynek* mutat? Milyen mélyen engednek belelátni az életükbe?

2006 óta dolgozom a kárpáti cigányok között. Munkámban „cigányoknak” nevezem őket egyrészt azért, mert a faluban élő cigányok önmagukat is cigánynak nevezik, és ezt tiszteletben tartom. A „rom/roma” elnevezést semmilyen esetben nem

¹ Ez a tanulmány a „Tiszta munka – A látható cigányok” című könyvem módszertani fejezete. Ez a szöveg első közzélése.

² Terepnaplóban feljegyzett történet 2014. szeptember 27.

használják önmagukra, „másokra” használják, főleg akkor, ha megkülönböztetik magukat tőlük. Ezen túl azt gondolom, hogy a cigány szó átfogó kifejezés arra a „teljes társadalmi tényre” – ahogy Patrick Williams írja –, amelyet a jelenlétük hoz létre társadalmunkban. Abban, hogy „cigány”, benne vannak ők cigányok/romák, és benne vagyunk mi magyarok/gadzsok, az ő valóságuk, és azok az elképzelések, amit mi erről alkotunk, a jelenlétük és az a viselkedés, amit feljűk tanúsítunk; benne van a köztűk és köztűnk fennálló viszonyok egész története (Williams 2000). Ez a „történet” pedig meghatározza azt a terepműkát, melyet én és más kutatók a romák és a cigányok között végeztűnk.

Az én történetem velűk 2006-ban kezdűdűtt, ekkor egy kutatási program keretében elűször a helyi iskolát kerestem fel³, ott kaptam egy listát az igazgatótól azokról a cigány családokról, akik „rendesebbek”, akikkel „lehet beszűlni”. Az iskola igazgatója rendkűvűl segítűkűsz volt, megadta a családok telefonszámát, hogy bejelentkezhessenek náluk. Néztem a kockás lapon a neveket sorban, háromnegyedének ugyanaz a vezetűkűneve – zárt közösség – futott át az agyamon – sűrűn átsűűtt rokonsági hálózat.

Az elű család Gyimbiűkű, felhívom és magyarázom, hogy mit szeretnűk. „Persze, jűjűűn bármikor” – nyugtat meg, „mehetnűk most?”, „persze, itthon vagyok.” Kavargok a kocsival, hátulról próbálom megközelűteni a cigánysort, a kátyűs út a mezűn halad, végűl kis házak közű ér be. Jűval késűbb érek oda, mint ígertem, sűrű mentegetűzűssel lépek be a házba, Gyimbi látszőlag örűl, magyarázkodásomat furcsálkodva fogadja, „hát itthon vagyok, semmi gond”. Csak sokkal késűbb mesűli el, hogy napokig emlegetik még a kis magyar nűt, aki a mezűrűl jűtt kocsival, ahelyett, hogy egyenesen a Plandics fele ment volna, „hát ilyenek vagytok ti, magyarok”, foglalja össze elűgedetten elű benyomásait rólam hónapokkal késűbb.⁴

Gyimbi jűkedűlyű harmincas nű, nagy, fekete szeme és harsány, kirobbanű kacaja van. Kávűzűnk, és én óvatosan puhatolűzom, de Gyimbi nyűltan mesűl a továbbtanulás fontosságáról, hogy bár neki csak nyolc osztálya van, anyjának csak három, mégis a

³ Munkámát 2007–2008-ban az Oktatási Minisztérium pályázata támogatta: „Kulturális revival? 13-14 éves általános iskolások nemzetisűgi kötűdűsei”. 2008–2009-ben az Országos Kutatási Alap, „Bennmaradni vagy kimaradni? Romungro gyerekek közűpiskolai továbbtanulási esűlei” című pályázat segítségével folytattam a munkát.

⁴ Terepnaplűmban feljegyzett történet 2007. október 4.

nagylánynak tanulnia kell. Mert kell a bizonyítvány, hogy dolgozhasson, hogy jó munkája legyen, mert ebben a faluban „minden cigány dolgozik”, itt olyan cigányok élnek, akik „rendesek”, akik „munkából élnek, nem lopásból”. Aztán elkéri a listámat, válogat belőle, kihez érdemes, kihez nem elmennem, majd felajánlja, hogy elkísér, bemutat.

A „hová tartozol?” kérdése⁵ talán ekkor már eldőlt. Gyimbi vitt be a családokhoz, majd ahogy múlt az idő, testvérei adtak kézről-kézre. Hagytam, hogy oda vigyenek, ahova ők akarnak; azoknak mutassanak meg, akiket ők fontosnak tartanak. Kíváncsi voltam, melyek azok a külső körök, melyeket először feltárnak, megmutatnak a kívülről jött jószándékú idegennek. Úgy gondoltam, tartoznom kell valahova, ha meg akarom vetni a lábam ebben a közösségben. „Családom” kell, hogy legyen, aki vállalja értem a felelősséget, aki segít, ha értetlenül állok valami előtt, aki első kézből magyarázza el a dolgokat. Ahhoz, hogy értelmet fedezzek fel abban, amiben kívülről esetleg „csupán értelmetlenséget és idegenséget” (Stewart 1987:50) látok, olyan vezetőkre volt szükségem, akik bizalommal fordulnak felém, és akikben én is megbízom. Nem tartozhatom mindenhova, választanom kell egy „családot”. Tisztában voltam azzal⁶, hogy ez be fogja határolni a kapcsolathálómat, valószínűleg meghatározza azt is, hogy kivel léphetek és kivel nem kapcsolatba.

Minden terepmunka alatt választanuk kell azok közül a lehetőségek közül, melyek formálják a kutatott közösségek mélyebb megértését. Ez egyike volt azoknak. Adott volt, hiszen ők „karoltak fel”, ők engedtek be először a családjukba, az ő rokonaikat és barátaikat ismertem meg első körben. Mindez fő irányt adott a kárpáti cigányok közé való beépülésnek, ám nem zárta le mások felé sem az utat. Gyimbi családja, bár rosszallta, ha „a rosszabb családok” közé is járok, de nem akadályozta meg. Legfeljebb ugrattak velük, „*azok a kedvenceid, minket meg hanyagolsz*” – kötött belém gyakran Gizi egy félmosoly kíséretében. Úgy magyarázták, hogy az oláh cigányok között korábban végzett terepmunkám miatt „vonzódom” a „rossz cigányokhoz”.

Heteken, hónapokon át jártam Gyimbiékhez és azokhoz, akiket ők ajánlottak, feltérképezhettem egy családi „klán” bővebb körét. Aztán elvittem családomat, a gyerekeimet is hozzájuk. Barátok lettünk, megszoktak, már nem vettek észre, ha

⁵ Vö. Durst 2011, Kovai 2008, Pálos 2006.

⁶ 2001–2004 között egy erdélyi kelderás közösségben kutattam, öt hónapot éltem közöttük. Így szereztem meg azokat a tapasztalatokat, melyeket ebben a kutatásomban felhasználtam.

beszélgettek, már másról is beszélgettünk, mint hogy ők miért „jó cigányok”. Kölcsönös volt a megismerés, beengedtem őket a mindennapjaimba, beszéltem a munkámról, az egyetemi állásomról, a gyerekeim aktuális dolgairól. Ők pedig gesztusra gesztussal feleltek, megosztották velem a mindennapi problémáikat, segítséget kértek, ha „értelmiségire” lett szükségük. Hónapok alatt együtt alakítottunk ki egy közös rendszert arra, hogy mi az a szerep, amiben megtalálhatom köztük a helyemet. Nem lettem a családjuk tagja, nem lettem a cigány közösség tagja, egy „magyar” voltam, jószándékú, aki „szereti a cigányokat”. Ez volt az első magyarázatuk arra, hogy mit keresek ott közöttük.

Könyvem első fejezetében szeretném minél jobban megvilágítani azt, hogy mi volt az a társadalmi környezet, amibe terepmunkám alatt beépültem, melyek voltak azok az alakítható lehetőségek és kialakult szerepek, amiket antropológusként felhasználhattam az anyagom gyűjtéséhez. A kárpáti cigányok között eltöltött mindennapjaim alakították ki azt a teret, amelyben anyagom érlelődött, kérdéseim felvetődtek. Ahhoz, hogy az ebből következő elemzésem világossá, szempontjai érthetővé váljanak, írnom kell a kárpáti cigányokkal való találkozásom következményeiről és ezek bennem keltett „visszhangjáról” is (Williams 2000:267). Ezek a történetek és ezek a leírások mind a közös mindennapjaink határán keletkeztek, bennük van az, ahogy én láttam őket és az is, ahogy ők láttatták magukat.

„Ennek már mindent elmondunk?” – A helykeresés

Kutatásom alakulását az én és a kárpáti cigány közösség jó néhány tagjának viszonya határozta meg. Kérdéseim körét maguk a cigányok jelölték ki, hiszen nagyvonalakban azon témák köré építettem fel kutatásomat, amiről szívesen beszéltek, ami számukra fontos volt, és amit fontosnak tartottak megtanítani nekem, hogy érteni tudjam őket. Ahogy kapcsolataim szorosabbá váltak a közösség tagjaival, úgy változtak a témák is.

Kezdeti beszélgetéseink során rendszeresen példákat és érveket soroltak fel, hogy bemutassák a munkához, a tisztasághoz való viszonyukat és az alkalmazkodásukat. Arról beszéltek, hogy „ők más cigányok”, mint „a cigányok” általában. Később, mikor

meséltem nekik korábbi, az oláh cigányok között végzett, terepmunkámról, állandó viszonyítási pontjuk lett ez a történet. Az „oláh cigányok” csoportja lett számukra a „cigány etalon”, amikor önmagukról, közösségi sajátosságaikról beszéltek. Úgy vélték, ezt én is megértem, hiszen az oláh cigányokat már „ismerem”. Időnként parázs vitáink támadtak ebben a témában, hiszen az ő „modernségük” bizonyítékát az oláh cigányok „hagyománytisztelete” jelentette számukra, és e „hagyományok” értékelése igencsak negatív rendszerben történt meg.

Ahogy egyre több időt töltöttem velük, úgy változtak a témák, és saját személyem legalább olyan fontos mérce lett, mint korábban az „oláh cigányok” voltak. Beszéltünk a nők korával járó kötelességekről és a nő feladatáról a családban, illetve – a harmadik gyereket várva – a gyerekek felelősségteljes vállalása került gyakran szóba. Úgy vélték, hogy korom és külsőm nem fedí egymást, ezért gyakran még a nálam fiatalabbak is úgy viszonyultak hozzám, mint fiatalabb, tapasztalatlanabb társukhoz. Döbbenet konstatálták, hogy harmincas éveim végén vállaltam még egy gyereket. *„Hogy fogod felnevelni”* – kérdezte egyik ismerősöm –, *„hiszen ötven-hatvan évesen meghalsz, mi lesz velük utána?”* Szembesülni kezdtem korhatáraikkal, hogy mennyi idővel számolnak, és mindezt hogyan osztják be.⁷

Idővel beköltöztem közéjük, és bent lakásom intimebbé tette kapcsolatunkat, hiszen együtt keltünk, kávéztunk, látták, ahogy főzök, takarítok, én is láttam nap mint nap, ahogy ők végzik napi munkáikat. Számomra ők lettek akkor „a cigányok”, akiket megfigyeltem, számukra pedig én lettem „a magyar”, akit ők figyeltek. Étkezési szokásaim, főzési tudományom, gyereknevelésem, öltözködésem és viselkedésem mind újabb és újabb lehetőséget teremtett, hogy beszélhessünk arról, ami közös bennünk, és arról, ami megkülönböztet. Hogy „ők” fokhagymával készítik a rántást, de „mi” hagymával, hogy a csirkepörköltet nagyon hasonlóan csináljuk mindannyian, hogy ők a lecsóba gyúrt tésztát tesznek, és a különbséget hangsúlyozva „cigány lecsónak” nevezik. A sütemények receptjeit örömmel osztottuk meg egymással, láttuk, hogy ebben hasonló az ízlésünk. Úgy tartották, én túl türelmes vagyok a gyerekekkel, ami veszélyt is hordozhat magában, hiszen nem tanulja meg, hogy mikor hibázik. Ennek ellenére, megdicsértek, hogy milyen szépen beszélek a kicsikkel, és úgy gondolták, inkább óvónőnek kellett volna mennem.

⁷ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. augusztus 3.

A rólam szerzett információkból mindig általánosítottak „a magyarokra”. „*Ti magyarok, mindig időre esztek!*” – vonta le Gyimbi a következtetést néhány nappal a beköltözésem után. Kezemben a kisfiam joghurtjával ültünk a küszöbön, éppen „tízóraiztunk”. Amellett érvelt, hogy rendszeresen, mindig ugyanabban az időben adok neki enni, „*mi akkor eszünk, ha éhesek vagyunk, nem az órát nézzük*”. Másnap Picinél ültem délelőtti látogatóban. „*Kérsz enni?*” – mutatott a tűzhelyen fortyogó levesre. Nem akartam megbántani, nemrég voltam túl a reggeli kávéén, nem kívántam a levest, kínban ülve, próbáltam valami elfogadható magyarázatot találni arra, hogy miért nem eszem velük. Szemem a falon levő órára tévedt, „*most nem kérek, köszönöm*” – nyögtem ki végül. Pici szeme elnyílt a csodálkozástól – „*tényleg az órát nézed, Gyimbi mondta, hogy ti mindig időre esztek!*” És onnantól kezdve sokan tudtak arról, hogy „a magyarok” az órát nézik és nem a hasukra figyelnek, ha éhesek. „*Ezért van* – vonta le végül Gyimbi következtetést egy este –, *hogy a magyar nők olyan soványak, a cigányok pedig kövérek!*”⁸ Folyamatosan alakítottuk egymást, alakítottuk közös tudáshalmazainkat a másiktól.

Sokat beszélünk az elfogadó „jó magyarokról” és az előítéletes „rasszistákról”, arról, hogy az előítéletekkel hogyan lehet együtt élni. Engem is érdekelt, és ők is kommentálták folyamatosan a híreket. Közösen néztünk tévét, főleg zenei műsorokat, de soha nem hagyták volna ki a „Roma Magazin” heti számát. Ezek mindig jó alkalmat adtak arra, hogy beszéljünk arról az ideáról, amit számukra jelentett egy jó cigány-nem cigány kapcsolat, és hogy szóba hozzuk félelmeiket a „gárdistáktól”⁹. „*Majd golyóálló mellényben kell nekünk is járnunk*” – veti oda könnyedén, szarkasztikusan Gyimbi egy nap. A romagyilkosságok tárgyalásának¹⁰ szörnyű napjai ezek, a döbbenet és dermedtség volt

⁸ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. július 9.

⁹ A Magyar Gárda Hagyományőrző és Kulturális Egyesület és az általa létrehozott Magyar Gárda Mozgalom a Jobbik Magyarországért Mozgalomhoz kapcsolódó szervezetek voltak. 2007-ben alakultak, a bíróság 2009-ben feloszlatta a szervezetet. Az egyesület elnöke Vona Gábor, a Jobbik elnöke volt. A Magyar Gárda deklarált célja a „magyarság fizikai, lelki és szellemi önvédelme” volt. A bíróság a szervezet feloszlátását azzal indokolta, hogy az egyesület és a mozgalom tényleges tevékenysége nem volt összhangban a célkitűzéseikkel, illetve Árpádsávós címerrel ellátott fekete-fehér egyenruhájuknak pártmilíciára emlékeztető jellege volt. Még ugyanabban az évben hasonló tagsággal, vezetéssel és célokkal megalakult az Új Magyar Gárda Mozgalom. A magyarországi cigánysággal szembeni megnyilvánulásaik, felvonulásaik és agresszív támadásaik félelmet keltettek a roma/cigány lakosság körében. A kárpáti cigányok gárdistáknak nevezték minden olyan előítéletes ismerősüket, akiktől konkrétan hallottak cigányellenes gondolatokat.

¹⁰Magyarországon 2008–2009-ben négy fegyveres elkövető, rasszista indíttatásból, kilenc helyszínen hajtott végre fegyveres támadást romák otthonai ellen. A bűncselekmény-sorozatban hat ember, köztük egy gyermek meghalt, öten súlyosan megsebesültek. Az elkövetők 2008. július 21-én Galgagyörkön, augusztus 8-án Piricsén, szeptember 5-én Nyíradonyban, szeptember 29-én Tarnabodon, november 3-án Nagycsécse, december 15-én Alsózsoltán, 2009. február 23-án Tatárszentgyörgyön, április 22-én Tiszalökön, augusztus 3-án Kislétán hajtottak végre támadásokat. A kislétai és a tiszalöki

jellemző mindenkire. Gyimbi megjegyzése meglepett, láttam, hogy megviselte őket a hír, félelmet keltett bennük. Hogyan is lehet erről beszélni, ha maguk is részeseivé válnak a történetnek, pusztán „származásuk okán”? És mit tudok én mondani, ha maga a történet a másik táborba tesz át, pusztán csak „származásom okán”? Cigánnyá lettek ők, és magyarrá én, a félelem világában, úgy hogy sem ők nem akartak „úgy” cigányok lenni, sem én nem akartam „azoknak” a magyaroknak a táborába tartozni.

A kutatásomat alapvetően határozta meg saját személyemnek a kárpáti cigányokkal való kapcsolata. Minden, amit megtudtam közösségükről csupán csak „visszfénye” lett a velük való kapcsolatomnak (Williams 2000:267). A kárpáti cigányok között megtapasztalt dolgokat abban az összefüggésben „csak” én láttam, aki akkor és ott, eltöltöttem azt az időt a terepen. Ebből következik az is, hogy a feldolgozott anyagból megszületett elemzés is az általam megélt történések tapasztalatait és az azokból levont következtetéseimet tartalmazza, melyeket a kárpáti cigányok magyarázataival vettem össze. Anyagom tehát „látszólag tudományos, de nagyrészt saját tapasztalatokra” épülő munka (Geertz 1994:358). Ennek ellenére nem gondolom azt, hogy kutatásom a szubjektivizmus útját járja. Épp ellenkezőleg, úgy vélem, hogy a köztük és köztem levő folyamatos interakció bemutatása az, ami megalapozza a kárpáti cigányok valóságáról alkotott elemzésemet.¹¹ A „cigányok valósága” a nem cigány világban konstruálódik. Ahogy Patrick Williams is megfogalmazza: „Mi a cigányok helyzetének alapvető vonása, ha nem az, hogy köztünk vannak jelen?” (Williams 2000(1):268)

Robert M. Emerson szerint a leírások eleve egyféle perspektívából mutatják be a megfigyelt eseményeket; ezek a közösségek szerzőhöz kötött reprezentációi (Emerson 2001). A kárpáti cigányok stratégiáinak bemutatása és ezek elemzése a lehetséges leírások egyike – James Clifford kifejezésével élve – „interszubjektív” munka, mely egyszerre tudományos „laboratórium” és a személyes „átmeneti rítus” keveréke (Clifford 1999:164). E kettőség határozta meg munkámat: szubjektív megfigyeléseim és az adatközlők személyes meglátásának elemzését adom könyvemben. Az értelmező leírásomnak kiindulópontja, hogy nem egyszerűen csak a jelentéseket regisztrálom, hanem *jelentések lehetőségeit igyekszem feltárni*, minél telítettebben visszaadó „sűrű”,

bűncelekménynek egy-egy, a nagycsécinek és a tatárszentgyörgyinek két-két halálos áldozata volt. (Ld. Vágvolgyi 2013)

¹¹ Patrick Williams kiegészíti még ezt a gondolatot azzal, hogy ez „a saját magukról alkotott kép szerint ellentétesnek tűnik, de amelyek viszonya olyan teljességet alkot, amely egyenként mindkettőt meghaladja.” (Williams 2000:268)

vagyis sokoldalú leírását adni az adott szituációknak. A „sűrű leírás” a vizsgált jelentéseket *sokoldalú, értelemteeli keretbe* helyezi és a „jelentések nyomába” szegődik (Geertz 1994:172.).

„... csak ő olyan... tudod?” – Kutatói szerepek

A cigányok közösségébe való bekapcsolódásomnak különböző formái, mértékei, de mindemellett komoly korlátai is voltak. Elsősorban a „bizalom” volt az a kulcs, amely megnyitotta számomra a kapukat ahhoz, hogy megismerjem bizonyos fokig az itt élő cigány csoportot. A bizalommal járt az, hogy ők maguk próbáltak helyet találni nekem a közösségükben. Ez nem volt egyszerű számukra, hiszen ebben a közösségben nincsenek bent élő, független magyarok. Vannak a „belépők”, akiktől félnek, mert beleszólnak tevőlegesen a mindennapjaikba (bürokraták, rendőrök, ellenőrök), vannak a jó szándékú „bejárók” (szociális munkások, védőnők, egyházi emberek), akik segítik őket, és akiknek felajánlott segítségét használják és vannak az „elcigányosodott” magyarok, akik beházasodtak közéjük, és ott is élnek velük.

Ám olyan nem cigány nincs közöttük, aki „időszakosan” köztük él, aki részt vesz hosszú időn át a mindennapjaikban azzal a biztos ténnyel, hogy idővel elkötözik, visszamegy oda, ahonnan jött. Ez a helyzet merőben új volt számukra: a „magyar kutató”, aki „szereti a cigányokat”, a „tanodás”, aki segíti a gyerekeiket és végül egy nagy család „ráklijja”, akit ők tanítanak és támogatnak. Három olyan szerep, ami társadalmi presztízsemet, közösségi helyemet, időnként koromat is megváltoztatta. Három olyan szerep, amely a kutatásomat meghatározta, szemléletmódomat alakította. Három szerep, melyben beilleszkedtem a cigány közösségbe, s melyben helyet találtak nekem, s melynek keretében e könyv teljes kutatási anyaga egybegyűlt.

Leonardo Piasere szerint az „etno-ciganológusok általában nem szeretnek beszélni az általuk tanulmányozott közösség tagjaival való kapcsolatukról” (Piasere 1997:124). Ahogy írja, ritkán van lehetőség megismerni a „befogadó közösséghez való alkalmazkodás kísérlete során átélt hibákat, konfliktusokat, és a „kulturális összeütközést”. (...) Pedig számos problémának és bizonytalanságnak kell felmerülnie nem elsősorban a közösség, mint inkább a kutató származása miatt”. (Piasere 1997:

124.) A kárpáti cigányok között végzett kutatómunkám milyensége sok szálon függött a közösségben betöltött szerepeimtől, és az ezekből adódó viszonyaimtól.

a. A magyar, aki „szereti a cigányokat”: a „bejáró”

2010-ben újabb kutatás keretében¹² filmforgatásba kezdtem a kárpáti cigány közösségben arról, hogy hogyan élnek a helyi romungrok, mit dolgoznak, mit kezdenek a pénzzel, amit megkeresnek. Olyan téma, amiről tudtam, hogy szívesen és sokat beszélnek, hiszen számtalanszor magyarázták nekem különböző helyzetekben, hogy ők „rendes, dolgos cigányok”, ők a környék „jó cigányai”. Ekkor merült fel először, hogy ott laknék közöttük egy rövid ideig, csak hogy könnyebben követhessem kamerával a mindennapokat.

Leonardo Piasere a romák között végzett kutatási módszereknek három fajtáját különítette el tanulmányában: az első módszert a „harapj és fuss taktikájának” nevezi Hymes nyomán (Piasere 1997:126). Ebben az esetben a kutató „néhány órára megjelenik a cigányok táborában (vagy negyedében), ravasz „szópárbajt kezdeményez az ott levőkkel oly módon, hogy a lehető legtöbb információt a lehető legrövidebb idő alatt gyűjtse be, aztán hazatér otthonának békéjébe, hogy feljegyezze és rendszerezze az adatokat.” (Piasere 1997:126). A második taktikát Piasere a „cigány az ajtó előtt” módszerének nevezi. Ebben az esetben a kutató a cigány negyed közelében lakik a saját házában, úgy hogy a „cigányokat többé-kevésbé az ellenőrzése alatt tudhatja, miközben a magánéletét is megőrizheti.” (Piasere 1997:125). A harmadik a Malinowski-féle klasszikus antropológiai módszer¹³, a „sátor és nyelv” taktika. Ebben az esetben – ahogy Piasere írja – „hónapokig tartó megfigyelés után a kutató „baráttá” válik” (Piasere 1997:126), és a befogadó közösségben telepedik le.

Távlati céljaim között feltétlenül ez utóbbi kutatási módszer szerepelt, ezért döntöttem úgy, hogy a filmforgatás kapcsán – ha rövid időre is – beköltözöm egy

¹² „Ethnicizing Attitudes without Negative Stereotypes” című kutatás keretén belül. (Janky-Bakó-Bognár-Szilágyi 2013) MTA, BME, Budapest.

¹³ A mára már klasszikussá vált Bronislaw Malinowski fogalom, a „résztevő megfigyelés” (Tax 1977:7, Peacock 1991:10, Crapo 1993, Malinowski 2000:43-57) tartós részvételt jelent a kutatott közösség mindennapi életében, mely alatt a kutató a jelenségeket önmaga figyeli meg, saját élményeként éli és tapasztalja meg. A vizsgált kultúrák „első kézből származó élménye” (Spradley – McCurdy 1975:42), és a közösség mindennapi életében való bizalmas részvétel (Pelto 1970:45-56) segíti azt, hogy az antropológus a kutatott közösség saját elképzeléseit tolmácsolja saját életükről.

cigánycsaládhoz. Tisztában voltam azzal, hogy csak a film forgatása idején tartható fenn a szállás, tudtam, hogy ez esetben nincs lehetőségem még a hosszú terepmunkára.

A roma közösségekben végzett terepmunka egyik legnehezebb feladata a szálláskeresés. A cigányok által lakott részek szegények, több család lakik egy-egy portán, nincsenek üres, kiadó házak, szobák. A beköltözés vágyát is bizalmatlanul fogadja a közösség, hiszen miért is akarna egy jól szituált középosztálybeli ott lakni a cigánysoron. Érthető módon, szinte azonnal felmerül bennük a „kémkedés” gyanúja.¹⁴

A család, ahova szerettem volna beköltözni, a kérésemet döbbenetesen fogadta: miért is akarok ott lakni? Jöhetnék minden reggel, mehetnék haza a családomhoz minden este. Gyanakvóak voltak és értetlenül álltak szándékom előtt. Gyanakvóak, hiszen hogyan is akar egy magyar ott aludni egy cigány családnál? És a férje mit szól hozzá? Nem lesz ebből nekik bajuk? Értetlenül is álltak, hiszen a kutató családját otthon hagyva, egyedül jön ide egy idegen férfi operatőrrel¹⁵. Mit gondolnak erről majd a cigányok? Ez volt az első eset, amikor befogadó „családom” tényleges pártfogásába vett. Hosszú beszélgetéseket folytattunk a filmkészítésről, arról, hogy milyen céljaink vannak az elkészült anyaggal, végül a családfőt, Cumpit meggyőzve, a család női tagjai néztek szét saját rokonságukon belül, hogy kik lehetnek azok, akik egy rövid időre befogadnak minket.

Gyimbiéknél szóba sem jöhetett, hiszen náluk négy család zsúfoltan élt együtt. Végül Gyimbi testvérének a lánya felajánlotta, hogy beszél a vele egy házban élő anyósával és hajadon sógornőjével, hogy ő befogad-e minket néhány éjszakára. A család tagjait már korábbról ismertem, jó viszonyban voltam velük, így végül úgy döntöttek, hogy lakhatunk náluk a filmforgatás ideje alatt. Komoly átrendezést és kényelmetlenséget jelentett számukra, hogy elhelyezzenek minket, hiszen a fiatal operatőrrel egy szobában nem fekhettünk le, attól is mereven elzárkóztak, hogy a földön aludjunk. Végül, a hajadon lányt és a nőtlen fiút átköltöztetve az édesanya ágyába, biztosították számunkra a két fallal elválasztott alkóvot.

¹⁴ Michael Stewart hasonló problémákkal szembesült beköltözése kapcsán: „Amikor először vettem fel beköltözhetnék-e a romák közé, hitetlenkedve fogadták. Ugyan melyik gázsó akarna a romák között lakni, gondolták. (...) Néhányan spiclinek gondoltak, de a többiek véleménye győzött, s így pár héttel később beköltöztünk.” (Stewart 1994:32)

¹⁵ Operatőröm egy nálam jóval fiatalabb antropológushallgató volt. Gyanakvásukat így a tanár-diák szerep elosztotta némiképpen, ám mindemellett saját megítélésemet igencsak rontotta. Az idegen fiatalemberrel kószáló családanya képe többször is megrovó megjegyzéseket csalt ki belőlük.

A filmforgatás ideje alatt rendkívüli figyelmességben – mint egy kedves vendégnek – volt részünk. Étellel-itallal, kávéval vártak a rokonsághoz tartozó minden családnál. Este elvittek kocsmázni a cigánysorra, több napon is elkísértek a riportalanyokhoz, beszéltek azokkal, akiket zavart a kamera¹⁶. Meg akarták mutatni, ha már ott voltam, hogy milyenek is a helyi cigányok. „Magyarok közt ilyet nem találtál volna...” – mondták –, „most láthatod, milyenek vagyunk”; célja volt támogatásuknak: megmutatni mindazt, amiről addig csak elméletben szóltak. A filmkészítés számtalan nehézsége mellett, a kamerának „haszna” is volt, ebben az időszakban már ismert alak lettem, egy magyar kutató/filmes, aki köztük jár, mert szeretné megérteni őket, egyszóval valaki, aki „szereti a cigányokat”.

A gádzsó világhoz való érzelmi viszonyulás alapjaiban határozta meg a kárpáti cigány közösség interetnikus kapcsolatrendszerét. A többségi társadalom tagjaihoz való viszonyuk érzelmekkel átszőtt volt. A körülöttük levő nem cigány világot kétféle módon osztályozták: voltak, akik „szerették”, és voltak, akik „utálták” a cigányokat. Úgy tapasztaltam, hogy köztes, azaz semlegesnek tételezett viszony nem realizálódott számukra. Kategóriáikat hamar, szinte a kapcsolatok elején, felállították, minden gesztust, mimikát, minden kifejezést ebben osztályoztak. Érthető, hiszen nap mint nap megtapasztalták, hogy a körülöttük levő többségi társadalom tagjai hatalmi alapon erőltetik a saját többségi modelljüket és értékeiket. Ezek eléréséhez sokféle eszközük volt, a nyíltan leértékelt és stigmatizált cigány kép kialakítása, a folyamatos ellenőrzések, az adminisztratív kellemetlenkedések és bosszantások. (ld. Williams 2004) Mindez a cigány közösséget védekezésésképpen gyors helyzetfelismerésre és reakcióra készítette, pillanatokon belül felmérték, hogy a velük kapcsolatba kerülő gádzsó a „szereti a cigányokat” vagy a „nem szereti a cigányokat” kategóriába tehető-e. Később ez alapozta meg saját viszonyulásukat is nem cigány ismerőseikhez, és az első találkozáskor a velük kapcsolatba lépő nem cigányt hamar beillesztették valamelyik kategóriába.

Mikor először beszélgettünk Irénnel, Gyimbi testvérével, gyanakodva méregetett: „Te cigány vagy...?” – kérdezte végül. Akkor már percek óta beszéltem a kelderás

¹⁶ A kamera szerepe kétséges volt számomra. Óhatatlanul a média világába helyezte át kutatásomat, előtérbe hozta a pénz szerepét, ami addig nem jellemezte a köztem és a cigány családok közötti kapcsolatot. Másrészt izgalmas volt megfigyelnem a mondandójuk alakulását a kamera jelenlétében, az „üzeneteket”, amiket ezen keresztül küldtek a nem cigány társadalomnak.

cigányok közt évekkel ezelőtt végzett munkámról. Mielőtt szóhoz jutottam volna, már Gyimbiből folyt a szó: „Dehogy, csak ő olyan... ő szereti a cigányokat, tudod?”¹⁷

A „jó” magyar (aki szereti a cigányokat) és a „rossz” magyar (aki utálja a cigányokat) kategória alapvető viszonyulási pontot adott számukra a többségi társadalomban való mozgásukhoz. Ez meghatározta, hogy kit keresnek fel az önkormányzatnál, ha segítségre van szükségük, milyen munkahelyre mennek el dolgozni, egyáltalán kivel állnak, a szükségesnél több időre, szóba. Mindez tükörképe volt a többségi társadalom előítélet-rendszerének, ám a kutatói szerep szempontjából egy dolog vált ebből fontossá. Első szerepem, melyhez hozzásegítettek az volt, hogy olyan magyarrá tudtam válni, aki – az ő értelmezésükben – „szereti a cigányokat”¹⁸. Ez az alapkategória határozta meg a viszonyukat hozzám, és ezzel együtt kezdeti kutatásomat is. Terepmunkámat végigkísérte ez a megítélésem, a közösségben hamar elterjedt, és így könnyen kategorizálható alakká váltam.

A film forgatását néhány héten belül befejeztük, és ezzel a terepmunkámnak ez a szakasza lezárult, ám ezalatt az idő alatt kialakult helyzetem, megítélésem későbbi munkámnak meghatározó elemévé vált.

b. A magyar, „aki segíti a cigányokat”: a tanodás

Különlegesen nagy felelősség az, ha a kutató antropológus bármilyen módon beavatkozik a kutatott közösség életébe. Ennek ellenére a hosszas terepmunka óhatatlanul kialakít olyan helyzeteket, melyekben elengedhetetlen, hogy valamilyen módon tevőlegesen részt vegyünk a közösség életében. Terepen dolgozó kutatóként evidencia számomra, hogy a terepen való munka végzése közben maga a „terep” nem létezik, emberek vannak, mindennapi kis történetek zajlanak, feladatok, megoldandó problémák kerülnek elő¹⁹. A „terep” a terepre való beköltözéssel megszűnik, és

¹⁷ Terepnaplómban feljegyzett történet 2008. március 24.

¹⁸ Meg kell jegyezni, hogy saját kutatói habitusom alapvető pontja, hogy a kutatás alapját elsősorban nem az érzelmi, hanem a megértési vágynak kell irányítania. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lennének szívemhez közel álló cigány ismerőseim, hanem azt, hogy ahhoz, hogy elemezhessük egy többségi társadalomban élő roma közösség mindennapi életét, a megismerés és a megértés, nem pedig a „megszeretés” eszközét kell használnunk. (Nem is beszélve arról, hogy mindenkit úgysem tudunk „megszeretni”, főleg ha nem ez a célunk.)

¹⁹ Ahogy Clifford Geertz írja mindez „erősíti a kutató arra való hajlandóságát, hogy „adatközlőit személyeknek és ne tárgyakként tekintse”. (Geertz 1994:187)

mindennapi életünk terévé válik. Ezekben a mindennapokban céllal veszünk részt, hiszen tudományos elemzésünkhöz gyűjtünk anyagot. Dolgozunk akkor is, amikor látszólag nem teszünk semmit. Az ott lakás alatt viszont a helyünk megtalálásával egyben a „hasznukat” is megkeresi a közösség.

Néhány éve már, különböző intenzitással, a faluban dolgoztam, mikor Gyimbi egy nap leültetett azzal, hogy kérésük lenne felém. Lánya ekkor a szakközépiskola harmadik osztályát végezte változó eredménnyel, közeledett az érettségi vizsga, szükség lett egy tanárra, aki segít a felkészülésben. Gyimbinek nem volt pénze arra, hogy egy tanárt fogadjon lánya mellé, értelemszerűen hozzám fordult. Viol volt az első tanítványom.

Kutatási szempontból kapóra jött ez a tanítás, hiszen ilyen módon – túlléptem a kávézós, délutáni vendég szerepén – „legálisan” töltöttem el órákat a házukban tanítás előtt és tanítás után. Nem sok időre rá néhány ismerős család is jelezte, hogy számítanának a segítségemre, majd a falubeli óvónő keresett meg (aki, a cigányok szerint „szereti a cigányokat”), hogy lenne néhány korrepetálandó általános iskolás kisgyerek.

A tanoda beindítása komoly szervezéssel járt, helyt kellett szerezni az órákhoz. Ennek kapcsán kapcsolatba kerültem a helyi bürokratikus szervekkel, hirtelen ismertté váltam a cigánysoron túl is. Egy év múlva már tizennégy gyerekkel tanultunk hetente két alkalommal, két év múlva – 2012-ben – huszonhét gyerekkel és tizenhat önkéntessel végeztük a munkát minden nap, egy új tanodaépületben, egy magánalapítvány támogatásával.

A tanoda működtetése kitágította azt a kapcsolathálómat, mely a „családom” kiválasztásával csak bizonyos körökre szűkült. A tanodába járó gyerekek családjain keresztül a kárpáti cigány közösség szinte minden típusú csoportjába – a „sori” cigánytól a „hegyi” cigányig, a szegénytől a gazdagig, a magas presztízsűtől a stigmatizáltig – eljutottam. Olyan családokkal kerültem kapcsolatba, akikkel az idáig nem, vagy azért, mert befogadó családom nehezményezte a velük való kapcsolattartást, vagy azért, mert nem volt rá lehetőségem. A gyerekek tanítása kapcsán mind a mai napig szoros kapcsolatot tartok fent ezekkel a családokkal, és maga a segítő-tanodás szerep elfogadhatóvá tette báziscsaládom számára is, hogy más kapcsolathálók felé is nyitottam.

Kutatói működésemmek így alakult ki második szerepe, a „segítő”. Mindez bizonyos szempontból háttérbe szorította a kutatói szerepemet, hiszen elsősorban olyan alakká lettem, aki problémamegoldó szerepet tölt be az életükben. Nem csak a tanodás gyerekek ügyei kapcsán kerestek meg, hanem a családok különböző problémáival is. Látszólag folyamatos beavatkozási „kényszer” nehezült rám, hiszen olyan ügyekbe vontak be, mely túlmutatott a kutatói szerepemen. Mindez viszont azt eredményezte, hogy az általam kutatott témákra vonatkozóan számtalan, mindennapi történetet ismertem meg, melyeknek folyamatát és a lehetséges megoldásait is végigkövethettem.

James Clifford szerint az antropológus történeteket ír le, melyek egyszerre jelenítenek meg valódi kulturális eseményeket, s tesznek rajtuk túlmutató (morális, ideológiai stb.) állításokat. Úgy véli, hogy az etnográfiai leírások lényegét adó realiztikus portrék – részletgazdaságuk alapján – széleskörű metaforák vagy képzettársítási modellek, melyek elméleti többletjelentésekre mutatnak rá (Clifford 1999).

A faluban végzett terepmunkám alatt összegyűjtött anyagom hosszabb-rövidebb történetekkel bővült ki. Közöttük szerepeltek rövid kis sztorik, hosszabb, a közösség egészét megmozgató történetfolyamok vagy hétköznapi ügyeket felvillantó, csip-csup esetek. Ezek az apró, mindennapi történések adták alapját a közösséggel kapcsolatos elemzéseimnek. Hiszen mi mutathatná meg a közösség együttélési gyakorlatait jobban, mintha azt a mindennapi működésben figyelhetjük meg?

Terepmunkám során számtalan alkalommal szembesültem azzal a határral, ami a számomra felfedhető és a cigány közösség által előlem „eltitkolt valóság” között van. A kapott információk gyakran félrevezettek, előfordult az is, hogy olyan történeteket hallottam, ami számomra értelmezhetetlen volt, s esetleges rákérdezéseimre kínos hallgatás volt a válasz. Hamar szembesültem azzal, hogy van, amiről nem tudhatok, akad olyan történet, amiről nem érdeklődhetek, s a véletlenül a „fülembé jutott” dolgokat rendkívül óvatosan kell kezelnem. Amilyen módon feltérképeztem a cigány közösséget, megpróbáltam kialakítani kapcsolatrendszeremet, összeállítani a „listámat” a majdani interjúalanyaimról, ugyanolyan módon térképeztek fel a cigányok, próbáltak elhelyezni a közösségben meglévő „kategóriák” valamelyikében, és felderítették „közösségi hasznomat”, esetleges „veszélyességemet”.

Annak ellenére, hogy a tanoda által beleláltam a kárpáti cigány közösség mindennapjaiba, és mindez az anyagomat elmélyítette, elemzési szempontjaimat kibővítette, sokkal nehezebbé tette az anyag helyénvaló elemzését etikai szempontból. Úgy tapasztaltam, hogy a kárpáti cigány közösség belső kulturális tudásának tökéletes elnyerése csak közösségi tagként érhető el. A hosszú, aktív terepmunka alatt idővel magától megnyílnak, legalább is bizonyos keretek között, láthatatlan csatornák; annyi, amennyit a cigány közösség egy nem cigány számára látni enged. Ám tisztában vagyok azzal is, hogy kutatóként soha nem leszek a kárpáti cigány közösség tagjainak egyike. Az antropológiai módszerrel végzett terepmunka csapdája ez, hiszen a hosszú ott tartózkodás, és az, hogy kölcsönösen egymás életének részévé válunk, abba a hitbe ringathatja a kutatót, hogy ott léte már nem „szerep”, hanem „tagság”. Az ebből következő probléma abban áll, hogy az, aki maga is a cigány közösség tagja, aki rendelkezik a „közösségi tudással”, tudja, hogy a meglévő információkból mi az, ami kivihető a nyilvánosság színpadjára, és mi az, ami nem. A kutató viszont nem rendelkezik ezzel a fajta tudással.

Leonardo Piasere szerint nagyon kétségessé teszi romológiai kutatásainkat, ha a „kutató úgy dönt, hogy ez „hasznos” a cigányoknak, bármi is a véleményük.” (Piasere 1997:128) Fennállhat a veszélye annak, hogy az elemzésekben a cigányok állításait csak egy másik rendszerbe helyezzük át, azaz „nem magyarázatot adtunk, csupán lefordítottunk dolgokat” saját kulturális rendszerünk nyelvére (Williams 2004:450). Ennek a rendszernek „a cigányok” másságával kapcsolatosan kialakult kategóriái vannak, s így nem csak, hogy eszencializálhatjuk a dolgokat, hanem meglévő sztereotípiarendszerekbe helyezzük be azokat a mindennapi történeteket, melyek – normális körülmények között – rejtve maradnak a gádzsó világ előtt. Patrick Williams a „romák csendjéről” beszél munkájában. A következőt írja: „Végül az a „csend”, amelyet, úgy tűnik tőlünk várnak el azok, akik közülük befogadtak minket. Ez a hozzáállás felfedi, hogy ők a miénkkel pont ellentétes eredményre jutottak: semmi sem védi meg őket jobban, mint a tudatlanság, amibe kezdettől fogva burkolóztak. Valóságuk nyers világosságánál, aminek a felfedezése mások érdekében állna (még ha nemes szándékkal is), sokkal jobban kedvelik az előítéletek félhomályát, amelytől szenvednek ugyan, és ezt jól tudják, de amellyel legalább megtanultak élni.” (Williams 2000:272). A kárpáti cigányok „belső csendje” határokat szab elemzésem elé. Igyekszem tiszteletben tartani, hogy szerintük miről beszélhetek és hogyan, figyelembe venni, hogy milyen módon lehet úgy elemezni,

hogy az saját értelmezésükbe illeszthető legyen, és mégis túlmutasson a lokális közösségen. Ezért helyezem könyvemben az „interakcióra” az interpretáció hangsúlyát; úgy gondolom, hogy a roma-gádzsó, azaz a cigány-nem cigány közösségek közötti viszonyok elemzése tárhat fel olyan dolgokat, mely társadalmunkról, a közös mindennapjainkról fed fel tudást, és nem bolygatja a kárpáti cigányok „csendjét”.

A tanoda vezetése és működtetése által unikális helyzetbe kerültem a kárpáti cigányok között; egyfajta kapu, átmenet lettem a cigány és a nem cigány világ között, ám olyan kapu, melynek zárható ajtaja a cigány világban van. A roma közösség egyértelműen az ő emberükként kezelt, olyannak, aki az érdekeiket képviseli a többségi társadalom felé. Annak, aki a tőlük megtudott információkat csak az ő érdekükben és az ő javukra használja. A „bizalom” volt a kulcs – ahogy írtam – ami ahhoz kellett, hogy megosszák velem bizonyos belső ügyeiket vagy mások belső ügyeit, ám „bizalom” volt az is, hogy azt gondolták, hogy munkám, írásom megfelel az általuk önmagukról alkotott képnek. Nem könnyű feladat ez, hiszen a „határról” tekintett összefüggések néha egészen mások, mint a belülről kifelé vetített képük.

Amikor Irénnek először mutattam meg a női munkáról szóló írásomat, amelyben ő is szerepelt, nem kis izgalommal szorongtam szobájában. Szemüvegét orrára tolva, az ablaknál böngészte a sorokat, sokáig tartott, hosszan olvasta a pár oldalas szöveget. „Na?” – kérdeztem, amikor rám pillantott végül. „Jót írtál.” – szögezte le. Ennél többet nem tudtam meg tőle, csak abban bíztam, hogy, ha „rosszat” írtam volna, barátságunk okán, szóvá teszi.²⁰

Tény az, hogy a terepmunka alatt döntések sorozatát hozzuk meg, melyek következménye újabb utakat jelölhet ki számunkra. Az is tény, hogy terepmunkánk időszakos, és ez befolyásolja azt, hogy mennyire leszünk tisztában működésünk következményeivel. Az a bizalom, mellyel cigány ismerőseim beavattak a történetükbe, kötelezettségeket rótt rám. Egyrészt szét kellett választanom azokat az információkat, melyeket, mint barátjuknak mondtak el azoktól, ami mások számára is megtudható. Másrészt el kellett kerülnöm azt, hogy esetleg cigány ismerőseimet kiszolgáltassam a többségi társadalom bürokratikus, ellenőrző világának. Ezért a kárpáti cigányok falujának nevét nem adom meg munkámban – falunak vagy településnek nevezem –,

²⁰ Terepnaplómban feljegyzett történet. 2014. augusztus 18.

interjúalanyaimat pedig változatos, de nem feltétlen a közösségre jellemző belső nevekkkel azonosítom.

Tanodai segítő szerepem 2013 márciusában újabb jelentéssel gazdagodott. Ennek az évnek májusában beköltöztem a Gyimbiék portáján álló, megüresedett lakásba. Gyimbi testvére, Irén ugyanis elköltözött a közösségből – sokak rosszallására – Budapestre.

c. A „*mi raklink*”: aki hozzánk tartozik

Mint írtam már, antropológusként sokszor ringatjuk magunkat abba az elképzelésbe, hogy a kutatott közösségnek igazán tagjává váltunk; befogadtak, beavattak, megtalálták a helyünket. Úgy tapasztaltam, a hosszan tartó terepmunka alatt a közösség helyet talál a kutatónak, más módon nem is létezhetne a közösség mindennapjaiban. A terepen élő antropológus, ahogy Zempléni András írja, akármilyen „diszkrét és „integrálódott” legyen is, akarva vagy akaratlanul abba ártja bele magát, amihez semmi köze. „Mesterségének ez az egyik specifikus vonása, és „ottlevésének” célja. Szinte azt mondhatni, hogy az etnológia a mások ügyeibe való szisztematikus betolakodás művészete, és hogy az etnológus (...) a „betolakodó” prototípusa” (Zempléni 2000:199).

Ezt a fajta „betolakodást” nem könnyű ellensúlyozni, mindig is mély hálával és alázattal töltött el bármely közösség, melynek tagjai eltűrték hónapokig tartó ott létemet, időnként zavaró kérdezősködésemet, alkalmatlankodásomat. A „betolakodásunk” együtt jár időszakosságunkkal is. Ha más nem is, de kutatóként mi látjuk a munka végét, tisztában vagyunk azzal, hogy előbb vagy utóbb, de felszedjük a sátorfánkat, és odébb állunk. Ám az a csoport, amelynek tagjai hosszú hetek, hónapok alatt segítenek helyünket megtalálni, akik bár tisztában vannak azzal, hogy ott tartózkodásunk időszakos, ennek magyarázatát mégis nehezen fogadhatják el. A kutató ahhoz, hogy minél aktívabban részt vehessen a kutatott közösség életében, számtalan kapcsolatot épít ki a közösség tagjaival: barátit, támogatóit, esetleg „rokoni” kapcsolatot is. Akkor tudjuk a kutatásunkat jól végezni, ha elég biztos az alap ahhoz, hogy onnan kilépve megkezdhessük a kultúra rétegenkénti megismerését. Ezért gondolom azt, hogy beépülesemhez „családra” volt szükségem, olyan családra, mely mellett én is elköteleztem magam, s mely a támogató biztos háttérrel adta munkámhoz. „Családom” a kárpáti cigány közösség magas presztízsű családjai közé tartozott. Egy portán élt az idős

édesanya, „ősmama”, Puki néni, a legfiatalabb lánya, Gyimbi férjével, Cumpival és két gyerekével, Gyurival és Viollal. A ház mögött egy kis vályogépületben lakott Puki néni egyetlen fia, Pöpös, aki elvált és így egyedül élt. Volt egy barátnője, attól egy kislánya, ők a szomszéd faluban laktak, Pöpös időnként ott töltötte a napjait. A portán élt a kis szobakonyhás lakrészben még Irén, a harmadik a gyerekek közül, a kislányával és a férjével, ám ők beköltözésem előtt hónapokkal elköltöztek Budapestre albérletbe. Így tudtam Irén lakásába költözni. A családhoz tartozott még Pici, aki nem messze lakott Puki néniéktől egy házban férjével, két lányával, nagyobbik lánya családjával és gyerekeivel. A legnagyobb lány, Gizi, szintén a faluban lakott, a település, magas presztízsű, csak magyarok lakta részében, magyar férjével. Ő, férje révén, a közösség egyik jó módú alakja. Lánya viszont Puki néniék mellett lakott élettársával. A szűkebb családhoz tartozott még Szilvi, Irén nagyobbik lánya, aki a hegyen lakott férjével, három gyerekével, anyósával, sógornőjével, sógorával és annak második feleségével.

A család szoros kapcsolatköre egyértelműen a női ág mentén alakult ki. Napi kapcsolatban a lánytestvérek családjai voltak, a férjek rokonaival felszínesebb volt a kapcsolattartásuk. A család fő bázisa Puki néni portája volt, itt gyűltek össze nyáron, délutánonként, nap mint nap a családtagok beszélgetni. A lánytestvérek között a közösségben szokatlan szoros kapcsolat volt. Családi közösségük egyfajta mikro-térben mozgott a közösségen belül, ennek oka egyrészt Gizi volt, aki csak szűkebb családjával tartott szoros kapcsolatot.

A család szűkebb kapcsolathálójának másik oka Pici és Irén lettek, akiknek rendkívül szigorú erkölcsi ideáik voltak, és ők ketten a legkisebb kilengést is szóvá tették bárkinél. Magas presztízsűek voltak, mégis valamilyen módon, a közösség határán álltak. Talán ez is oka volt annak, hogy hamar beillesztettek családjukba. A lánytestvérek sorába kerültem, ám számomra meglepő módon nem korom alapján soroltak be, hiszen így Gyimbi és Irén közé kerültem volna, hanem én lettem a legfiatalabb közöttük.

„Te tényleg főzni akarsz itt?” – támadt nekem Gizi, amikor rezsómmal a hónom alatt kezdtem a behurcolkodást a lakásomba. „Hát ennem csak kell, nem?” – kérdeztem vissza –, „meg a kicsinek is akarok főzni.”²¹ Napokig értetlenül álltak beköltözésem ténye előtt, holott már hónapok óta tervezgettem ezt velük. Végignézték, ahogy kifestettük a lakást

²¹ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. március 5.

és visszahurcoltuk a bútorokat, majd ahogy átrendeztem számomra használhatóbbá a szobát. A két éves, legkisebbik gyerekekkel költöztem be a lakásba. Ez egy újabb értelmezhetetlen tény volt számukra. *„És a két nagyobbikat otthon hagyod? A férjed elenged?”* Semmilyen elfogadható magyarázatot nem tudtam erre adni, hiszen a „munkavégzés” számukra nem indok (*„nem lenne az a pénz, amiért én ezt csinálnám”* – mondta Irén), a megszállottságból végzett hivatás pedig nem létező dolog világukban. Gyimbi volt az egyetlen, aki hetekkel később megtalálta a választ a kérdésre: *„te meg akarod ismerni a cigányokat, és lakva lehet a legjobban megismerni valakit”*. Mentőövként kapaszkodtam én is ebbe a magyarázatba, és mások kétségeire is ezt válaszoltam később. Ennek ellenére megítélésemen sokat rontott, hogy nagyobb gyerekeimet nem vittem magammal, sőt férjem is csak időnként látogatott meg. Végül azzal, hogy néha hazamentem, némileg egyensúlyba került a cigányok számára a családi viszonyom és a munkám közti feszültség, bár változatlanul nagyon sajnáltak, hogy a munkavégzésem erre kényszerít.

Már korábban is tapasztaltam, hogy a közép-és idős generáció elsősorban kárpáti cigány nyelven beszélt egymással. Előzékeny volt a nyelvváltásuk, amennyiben magyar csatlakozott a beszélgetőkhöz, rögtön magyarra váltottak át. Nyelvtanulásba kezdtem, bár nyelvüknek, a kárpáti cigány nyelvnek, nem volt nyelvkönyve, pusztán egy szószedet létezett²². Irént kértem meg, hogy tanítson cigányul. Első óránkon rám nézett: *„na, mondd, mit akarsz tudni?”*, tanácstalanul néztem rá. Végül mondatokat írtunk, fordítottunk, szószedeteket készítettünk, és ezeket megtanulva haladtam előre a nyelvben. Délutánonként Gyimbiék udvarán összegyűlt a család, testvérek, unokatestvérek, unokák, sógornők, barátok, időnként tizenöt-húszan ültünk körben és beszélgettünk a napi eseményekről, egy-egy ízesebb pletykát többször is megvitattunk. Közben a gyerekek hol bent, hol kint, a felnőttek körén kívül, szaladgáltak, néha beleszóltak a beszélgetésbe, vagy átléptek egy közeli rokonukhoz. Főleg ha Pici, Gyimbi nővére is ott volt, a szót kárpáti cigányra fordították. Ahogy teltek a napok, egyre több mindent tudtam kivenni a szóáradatból. Idővel figyeltem csak fel arra, hogy az a „rakli”, akit meg-megemlítenek a beszélgetésekben, én magam vagyok. Egy meleg délutánon történt, hogy Füles Irén veje rákérdezett: *„I rakli szo kirgya cilo dive?”* („A rakli mit csinált egész nap?”) *„Miért nevezel raklinak?”* – fordultam döbbenten hozzá. *„Te érted,*

²² Romano Rác Sándor 1994.

amit mondok?” – lepődött meg ő is.²³ Az én döbbenetem oka az volt, hogy sem korom, sem társadalmi státuszom alapján nem tartoztam a raklik közé, hiszen azok a fiatal, házasság előtti lányok; az övé pedig, hogy megértettem a beszélgetésüket. Ettől fogva igyekeztek bevonni, bár minden megnyilvánulásomat nagy derűtséggel fogadták, kiejtésemet javígtatták, majd nyelvtanárként ugratták, „ő nem is tud cigányul!” – mondogatták gyakran. Kialakult tehát harmadik szerepem a már meglévő kettő köré, nemcsak kutató és segítő voltam, hanem olyasvalaki, aki egy család „saját raklija” lett.

Miért lettem rakli? Bár korom alapján már bőven a „gádzsik” rétegébe tartoztam, ám viselkedésem ebbe a kategóriába nem illett bele. Túl sokat kérdeztem, gyakran triviális dolgokra, kezdetben többször is visszakérdeztek, hogy valóban nem tudom-e ezekre a választ. Furcsa és érthetetlen volt számukra, hogy középkorú, háromgyerekes családayaként főzéssel, gyerekneveléssel, mindennapi életvezetéssel kapcsolatos dolgokra kérdezek rá. Idővel úgy vélték, hogy „a magyarok” nem tudják ezeket. Mindez megerősítette egyik fontos sztereotipikus magyar képüket: a „gyerekként viselkedő”, a cigányoknál lényegesen kevesebb élettapasztalattal bíró, a jólét által megkímélt magyar alakját. Erre reagálva már gyakran tanígtattak főzni, jó tanácsokkal láttak el a gyereknevelés terén, kioktattak az ügyes, életre való érvényesülési lehetőségekből. Mindemellett elismerték értelmiségi szerepemből adódó előnyeimet, melyeket ki is használtak, ha hivatalos levelet kellett megírni, vagy a helyi bürokratáknak valamit elmagyarázni, a gyerekeiket korrepetálni vagy a tanárokkal kapcsolatot tartani.

Hamar rájöttem, hogy rám más szabályok vonatkoznak, mint a kárpáti cigány közösség hasonló generációjának tagjaira. Egy idő után meg kellett tanulnom azt is, hogy a cigány közösség nem várja el azt, hogy úgy viselkedjek, beszéljek, mint ők, ám ez irányú próbálkozásaimat a jóindulat és elfogadás jelének tartották, és mindig szóvá is tették. Egyik délután sült csirkecomb ebédemnek álltam neki késsel és villával, amit Gyimbi nagy mulatsággal figyelt: „Látszik, hogy magyar vagy, késsel eszed a csirkét, ahelyett, hogy megfognád rendesen kézzel”. Először méltatlankodtam, hogy a zsíros húst nem egyszerű megfogni, de végül lettem a kést és villát és megfogtam a húst. „Na, látod, megtanulod végül ezt is tőlünk, cigányoktól, aztán majd otthon kapsz, ha hazamész” – konstatálta elégedetten.²⁴

²³ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. május 25.

²⁴ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. június 9.

Nem kellett saját „viselkedési rendszeremet” felcserélni a cigányok által megkövetelt szabályrendszerrel, kisebb-nagyobb botlásaimat, normasértéseimet „magyarságom” számlájára írták. Alkalmazkodni a kárpáti közösség viselkedési normáihoz természetesen szükséges volt ahhoz, hogy különösebb összeütközések nélkül élhessek a közösségben. A „cigánnyá válás” viszont lehetetlen és értelmetlen vállalkozás lett volna számomra és nem is volt erre szükség. Hamar rájöttem, hogy a közösség számára is világosabb a kutatói szerepem, ha az elkülöníthető, sajátos viselkedési normarendszerrel rendelkezik.

Fél évig éltem Gyimbiék portáján, úgy ahogy beilleszkedtem a cigány közösségbe, igyekeztem nem véteni a megkövetelt és mindenkire vonatkozó közösségi normarendszer ellen. A kárpáti cigányok megtalálták számomra azt a helyet, pozíciót, amiben „hétköznapiasodva” élhettem a településen. A hozzájuk tartozó segítőként, rakliként beilleszkedhettem a csoportjukba, ami nem feltétlenül könnyítette meg életemet, de a mindennapok olyan szeleteit is látni engedte, melyet más fajta terepmunkával nem lehet megismerni. Ennek ellenére, bármennyire is úgy éreztem időnként, hogy a kárpáti cigány csoport „tagjává” váltam, „betolakodó”, „magyar” szerepem adott volt, mivel végig „értelmezte” kapcsolataimat a cigányokkal.

A kulturális antropológus „két világ gyermeke” (Prónai 1993:107), vagy ahogy Clifford Geertz megfogalmazza, „kétarcú létezési mód” („divided existence”) az, melyben dolgozik (Geertz 1969:552). Akhil Gupta és James Ferguson könyvükben az antropológiai terepmunka megalkotásának jellemzőit három pontban foglalták össze: elsődlegesen a terep és az otthon radikális szétválasztását tartották szükségesnek, hiszen maga a távolság teremti meg a kutatói munka lehetőségét. Másodsorban az empirikus megismerés bizonyos módjainak felértékelődését és mások kizárását vélték fontosnak. Az empirikus megismerés személyfüggősége egyben azt is eredményezi, hogy egyes helybéliekkel létesített kapcsolatok alapvetően meghatározták – vagy gyakran kizárták –, hogy másokkal is ismeretségbe kerüljünk. Végül pedig egy normatív antropológiai szubjektum megalkotását vélték szükségesnek, mellyel szemben értelmeződnek a „mások” (Gupta–Ferguson 1997). A kárpáti cigányok közt végzett terepmunkámat is ez a hármasság határozta meg: a saját kulturális környezetemtől való eltávolodás, a személyiségfüggő terepmunka és a másság(om) értelmezése.

Fontos megjegyezni, hogy a cigányok között végzett munkám során soha nem

az ő csoportjuk realizálódott „másnak”, hanem én magam. Ezért volt rendkívül fontos a terepmunka során, hogy folyamatosan figyeljem azt, amit az én másságom provokált ki. Ezt azért is tartottam nagyon fontosnak, mivel a cigányok másságát csak önmagam különbözőségének tudatában tudtam meghatározni.

Egy rekkenően meleg nyári nap reggelén Gyimbivel vásárolni indultunk. A kocsimba beszállva derült ki, hogy az előző nap nyitva maradt ajtó miatt lemerült az akkumulátor. Idegesen fortyogtam, „honnan fogok vasárnap akkumulátort szerezni?”, Gyimbi furcsálkodva nézett, „*ne aggódj, mindjárt megoldjuk*”. „Vasárnap, mégis hogy?” – csattantam fel. Tudtam, hogy délután szükségem lesz az autóra, idegesen toporogtam magamban morogva. „*Nyugodj már meg, Cumpit hívtam, mindjárt jön.*” Cumpi jött végül, „aksit” fél óra alatt szerzett a kocsi. Elkérte az unokahúga férjétől, „*neki most hétvégén úgyse kell*”, beszerelték, „*na, mehetsz*” – dörrent rám. – „*Ti magyarok, milyen hamar kétségbe estek, pedig csak szét kell nézni.*”²⁵

Folyamatosan tanítottak arról, hogy milyen módon nézzem a világot a cigányok között, hogyan használjam lehetőségeimet; emellett mindvégig szembesítettek másságommal, hangsúlyozva, hogy különböző gondolkodásomat, világlátásomat ők egy dologgal kötik össze – magyar származásommal. Így az ott töltött idő alatt összegyűjtött anyagom ugyanabban a közegben született, melyben a cigányok éltek – a többségi társadalomban. Amit tanítottak nekem, amit láttam közöttük az mind a cigány-nem cigány kapcsolatrendszerben alakult és értelmeződött számukra is és számomra is. A nekem mutatott cigány világuk, azok a jellegzetességek, melyekre én magam rácsodálkoztam, melyeknek okát, értelmét kutattam, a köztem és a köztük levő viszonyunkból alakult. Ahogyan én magam alakítottam az ő „magyar képüket”, úgy voltak ők is befolyással az én „kárpáti cigány képem”-re.

Clifford Geertz úgy fogalmaz, hogy a terepen tapasztalt jelenségeknek „csakis azt a kis részét tudjuk lejegyezni, amelyet adatközlőink meg tudnak velünk értetni”. (Geertz 1988:42) Geertz gondolatait ki kell egészítenem azzal, hogy anyagomat meghatározta az is, amit a kárpáti cigányok meg *akartak* velem értetni és meg *akartak* nekem mutatni. A kutatás során egybegyűlt anyagom többszörös szűrőn ment keresztül. Meghatároztam én, mint a „befogadó” és a kárpáti cigányok, mint a „kibocsátók”. Anyaggyűjtésem

²⁵ Terepnaplómban feljegyzett történet 2013. augusztus 16.

szituációfüggő volt: bizonyos helyen, bizonyos kulturális rendszerek által meghatározott, bizonyos társadalmi csoporthoz tartozó kutató és az ugyanazon a helyen, valamilyen csoporthoz tartozó adatközlők között történt párbeszédre alapult.

Az émikusnak és etikusnak nevezett megismerési módokat az antropológusok sokszor egymást kiegészítő, sokszor viszont egymást kizáró megismerési folyamatoknak fogják fel. (Pelto 1970:54) Az émikus – belső – kép tükröztetése számomra csak bizonyos fókuszra működtethető kutatási, megfigyelési mód volt, mivel úgy tapasztaltam, hogy a kutatott társadalom belső nézőpontját csak az tudja (és akarja) maximálisan interpretálni, aki maga is ennek a társadalomnak a tagja. Az etikus megismerés – mint kívülálló – módját szintén csak bizonyos mértékig tudtam megtartani, hiszen a hosszú terepmunka alatt több szalon is bekapcsolódtam a cigány közösségbe, s ez már kizárta kívülálló nézőpontomat. Ideálisnak tartom a két vizsgálati módszer ötvözetét, hiszen talán ez idomul legjobban a terepmunkás habitusához. Így a külső és a belső nézőpontokat összevetve „belülről kifele” épül munkám, azaz az anyag milyensége és erre épülő értelmezésem adja meg vázát.

Kulturális antropológiai munkámat és az ebből következő elemzésemet diskurzusnak, történetmesélésnek tekintem (Bruner 1999). Vizsgálatomat befolyásolta, hogy beépültségemnek fokától függően a közösségi tudásnak mely szeletét engedte a cigány közösség meglátni és megtapasztalni. Meghatározta lelki és szellemi beállítódásom, nyitottságom mértéke, empátikus képességem (Hofer 1993) megléte, intuícióim és még számos külső, tőlem független dolog. Mérvadó volt, hogy milyen családi rendszerbe kerültem be, hogy a tanodai munkám kapcsán milyen mértékben fogadtak el a cigányok, hogy mennyire feleltem meg elvárásaiknak, és hogy milyen módon tudtam alkalmazkodni elvárt viselkedési mintáikhoz. S mindezt még tovább bonyolította magyar származásom és az, hogy úgy látták én „szeretem a cigányokat”.

Ami összefoglalva elmondható: a kutató és az anyaga

Patrick Williams, a Párizs környéki kelderás cigányok közt dolgozó kutató úgy vélte, hogy három pontban lehet összefoglalni azt a „kategorikus imperatívuszt”, mely a romológusokat hozzásegíti ahhoz, hogy terepmunkájuk során morális és etikai szempontokat szem előtt tartva tudják kutatásuk eredményét nyilvánosságra hozni:

a. Nem mondhatunk le „a megismert jelenségek sokféleségének és összetettségének megvilágosításától. Semmi sem igazolhatja az egyszerűsítést, a sematizálást, főképp nem az az óhaj, hogy egy politikai ügy hatékonyságát szolgáljuk. Épp ellenkezőleg, ha a komplexitás, és ennek kimeríthetlenségét helyezük előtérbe – mivel a cigány identitás különböző vonásai nincsenek egyszer és mindenkorra megszabva – a kutató a tanulmányát bármely hatalommal szemben a célnak megfelelővé teheti: ha nem is megfoghatatlanná, de legalábbis kevésbé kezelhetővé és felhasználhatóvá” (Prónai idézi 2004:55).

b. „El kell kerülni, hogy egyedi sajátosságként adjunk meg olyan jelenségeket, melyek valójában az egész társadalomra kiterjedtek. Így kerülhetjük el, hogy munkánk során „különbséggyártó gépekké váljunk” (Prónai idézi 2004:56).

c. A „totalitás helyreállítása”, mely egyfajta teljességet jelent, a „cigány gádzsó kapcsolatok összességét”, mely az „ők” és a „mi” közötti folyamatos interakció lejegyzéséből kell állnia (Prónai idézi 2004:56).

Williams „kategorikus imperatívuszát” szem előtt tartva világos, hogy kutatásom számtalan esetben vetett fel problémákat, melynek során szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy munkám akár hátrányára is lehetne azoknak az embereknek, akik között a kutatásomat végeztem. Épp ezért – számukra az anonimitással védelmet biztosítva – elemzésemben törekedtem arra, hogy ne „cigány jellegzetességként” mutassak be bármit is, mely ennek a közösségnek a mindennapi gyakorlatait jellemzi. Stratégiáik, melyek a tér és az idő befolyásában alakulnak, a maguk nemében – gyakran személyre szabottan – egyediek, és mégis közösségük érvényesülési módjait jellemzi. Alakulásukat egyszerre befolyásolja a többségi társadalom elvárásai, követelményei és a kárpáti cigányok megoldásként használt „elrejtőzési” taktikái. Egyediségük ennek ellenére a cigány létnek abban a jellegzetességében ragadható meg, hogy a „cigányság” végső soron olyan tulajdonságok összessége, melyeket a többségi társadalom nekik tulajdonít és melyekre ők folyamatosan reagálnak.

Bárhol is vannak a többségi társadalomban – a buszon, a boltban, a munkaközvetítő irodában, a munkahelyeken – jelenlétük mindig reakciók sorát indítja el. A reakciók gyakran bántók, esetenként csak kérdezők, esetleg gyanakvók, néha támogatók.

Elmesélt történeteik és a velük átélt mindennapok adták meg számomra azt a

vizsgálati keretet, amelyen belül meg tudom ragadni a hétköznapi gyakorlataik elemzését. Azokat a stratégiákat, melyekkel megélik mindennapjaikat a többségi társadalomban. Stratégiáik egyediek, sajátosak, a kárpáti cigány közösségre jellemzőek, emellett ugyanúgy jellemzik gyakran a velük egy faluban élő vagy velük más tereken találkozó nem cigány lakosokat is. A határ köztük nem a megélhetés és munkanélküliség, nem a tanulás és tanulatlanság között, hanem aközött van, hogy ki, kit tekint cigánynak és ezt fontosnak tartja-e kifejezni, vagy nem.

Ezért tartom lényegesnek – mint már írtam –, hogy az „ők” (kárpáti cigányok) és a „mi” (nem cigányok) folyamatos interakció során kialakult rendszerét mutassam be. Emellett fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a kárpáti cigányok (is) a „mi társadalmunk” (azaz a magyarországi társadalom) tagjai, „kulturális sajátosságaik” (amennyiben lehet így nevezni), jellegzetes „cselekedeteik” (amennyiben lehet erről beszélni), „egyedi megélhetési stratégiáik” (amennyiben létezik ilyesmi) mind saját társadalmunk részei, elemei. Ez az a kicsi a nagyban, mely működésének megismerése legalább annyit árul el a kárpáti cigányok, mint amennyit a többségi társadalom együttélési stratégiáiról.

A vizsgált kárpáti cigány közösségről szerzett tudásomat sok minden által meghatározottnak, kérdésesnek és feltételesnek kell tekintenem. James Clifford megfogalmazását használva, „az interszubjektív párbeszéd, a fordítás és a projekció vitatható eredményének” (Clifford 1999:165). Munkám lehet igazságot hordozó, de lehet félreértés, félrefordítás eredménye is, így elemzésem sem tekinthető a kutatott téma egyetlen, kizárólagos interpretációjának, sokkal inkább a terep által befolyásolt „történetek” egyikének.

Annak ellenére, hogy tisztában vagyok azzal a ténnyel, hogy elméleti olvasmányaim hatását szinte lehetetlen kivenni kutatásom és elemzésem eredményeiből, terepmunkám és anyagfeldolgozásom alatt igyekeztem törekedni arra, hogy elemzéseimet ne determinálják előzetes ismereteim, olvasmányaim. Hasznosnak tartottam anyagomat elméleti keretbe illeszteni, bizonyos teóriák működését megvizsgálni terepemen, mégis úgy gondolom, hogy a közösség belső rendszere, sajátos értelmezési kerete, illetve vizsgálataim szubjektív tapasztalata egyedi képet ad a kutatott közösségről. James Clifford szerint az antropológus történeteket ír le, melyek egyszerre jelenítenek meg valódi kulturális eseményeket, és tesznek rajtuk túlmutató (morális, ideológiai stb.) állításokat. Clifford Geertz hasonló módon ragadja meg az

antropológiai munkák értelmezési lehetőségeit: „Elemzéseink voltaképpen azért méltók általános figyelemre, létüket az indokolja, hogy tágabb összefüggésekre is kiterjeszthetők, s elméleti következtetések vonhatók le belőlük. (...) Csupán annyit jelent, hogy az antropológus az ilyen tágabb értelmezéseket rendszerint úgy közelíti meg, hogy csip-csup ügyekkel köt egyre behatóbb ismeretséget.” (Geertz 1994:188) Elemzésem során igyekeztem felderíteni azt, hogy a történetekben elmesélt cselekedeteik mit jelentenek azok számára, akik ezt véghezviszik, s az így nyert tudás mit mutat meg a társadalomról, amit vizsgállok. A kárpáti cigányok stratégiáinak leírása „értelmezés”, a történetek „másod- és harmadkézbeli” értelmezése, ami azt jelenti, hogy a „kultúra bennszülötteinek” interpretációit elemzem saját rendszeremben. Ezek az értelmezések pedig, – ahogy Clifford Geertz megfogalmazza – „(...) fikciók; nem abban az értelemben, hogy tévesek vagy nem tényszerűek vagy csupán „mintha” gondolat kísérletek – a fictio szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: „csináltak”, „alakítottak”.” (Geertz 1988:34).

Számomra az anyag elemzési keretét az a lehetőség adta meg, hogy több alkalommal²⁶ tölthettem el hosszabb időt a terepen. A hosszabb terepmunkák alatt a jelenségek újabb és újabb megvilágításba kerültek, és egyfajta koherens rend jelölte ki az értelmezés határait. A különböző események összefüggéseinek kibontakozása újabb és újabb vizsgálati pontokat hozott létre. Clifford Geertz egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a „kulturális elemzés lényegéhez tartozik, hogy befejezetlen. S ami ennél is rosszabb, minél mélyebbre hatol, annál kevésbé teljes.” (Geertz 1988:57). Elemzésem ilyen „lehetőség” egy-egy nézőpont bemutatására, s távol áll attól, hogy a teljesség „látszatát” keltse. Az elemzési kereteket bővítheti, változtathatja az idő múlása, a résztvevők mindennapi élete, a hozzám való viszonyuk alakulása, s ezért munkám végső soron nyitva hagyja az értelmezési lehetőségek körét.

A módszertan végére

Már minden csomagot bepakoltam a kocsiba, épp csak az ágyneműm volt elől. Elgondolkozva nézegettem, keresve helyét a zsúfolt csomagtartóban. „Most hova

²⁶ 2014-ben újabb félévre költöztem be Gyimbiék portájára.

tegyem?” – töprengtem félhangosan, „*hagyd itt nyugodtan*” – mondta Puki néni –, „*úgyis jössz még*”; majd dühösen folytatta – „*miért, most végleg elmész?*”²⁷

Az anyag gyűjtését a kárpáti cigányok között befejeztem. 2014 őszén, második hosszú terepmunkám után végleg kiköltöztem Gyimbiék portájáról. Nem könnyű beköltözni egy ismeretlen közösségbe, helyet találni az ott élők között, de kiköltözni legalább olyan nehéz dolog.

Hálás szívvel köszönöm mindannyitoknak, akik segítettétek a munkámat, megkönnyítettétek a mindennapjaimat, vigyáztatok a gyerekeimre, megosztottátok velem az ételeket, italotokat. Gyimbi, Gizi és Pici nagyon sokat tanultam tőletek, sohasem fogom elfelejteni. Irén, a legjobb kárpáti cigány nyelvtanár voltál, minden nyelvórád egyben a nyelv „működésének” órája is volt, alapvető dolgokat láttam utána máshogyan. Puki mama, a legfinomabb fánkok, palacsinták és halászevek melegszívű készítője, mindig ott volt, ha segítség kellett, nagy hálával köszönök mindent. Cumpi és Fűles, ha ti nem lettetek volna ott, sokkal kevesebbet tudok meg arról, hogy „milyenek is a cigányok”. Szilvi, Andika, Kriszti, Viol, köszönöm, hogy meséltetek az életemekről.

Szergej és Renus, felejthetetlenek voltak a veletek töltött délutánok. Köszönöm nektek, Iza, Ági, Lola néni, Elíz, Lala, Rita, Livi és te, Ilon nagy hatással voltatok mindannyian szemléletemre és munkámra.

Kis-nagy barátaim, Gyurika, Alexa, Jenőke, Zsófi, Laura, Timike és Zotya nagyszerű volt az a nyár, amit veletek játszottam, fényképeztem és sétáltam végig.

Végül pedig tanodás gyerekeim végtelen sora, a mai napig én tanulok tőletek a legtöbbet, pályafutásom legjobb döntése volt az, amikor elkezdtem a tanodát veletek.

Felhasznált irodalom

1. Bruner, Edward M. (1999): Az etnográfia mint narratíva. In: N. Kovács Tímea (szerk.): A kultúra narratívái. Kijárat Kiadó, Budapest, 181-197.

²⁷ Terepnaplómban feljegyzett történet 2014. szeptember 28.

2. Clifford, James (1999): Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 4, 493-513.
3. Crapo, Richley H. (1993): *Cultural anthropology. Understanding ourselves and others*. Guilford: Dushkin Publishing Group
4. Emerson, Robert, M. (2001): *Fieldwork Practice. Issues in Participant Observation*. In: (ed) Emerson, Robert, M. *Contemporary Field Research*. Prospect Heights, Illinois, Waveland Press, 113-151.
5. Geertz, Clifford (1969): *The Cerebral Savage: on the Work of Claude Lévi-Strauss*. In: Manners, Robert – Kaplan, David (eds.): *Theory in Anthropology. A sourcebook*. Chicago: Aldine Publishing Company, 551-568.
6. Geertz, Clifford (1988): *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: Vári András (szerk.) *Misszionáriusok a csónakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
7. Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*. Századvég Kiadó, Budapest
8. Gupta, Akhil – Ferguson, James (1997): *Discipline and Practice: „The Field” as site, Method and Location in Anthropology*. In: Gupta, Akhil –Ferguson, James (eds.) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of Field Science*. Berkeley: University of California Press, 1-45.
9. Hofer Tamás (1993): *Globális kultúra - nemzeti kultúrák - a kulturális szféra jelentősége napjainkban*. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.) *A komplex kultúra kutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc, 9-11.
10. Malinowski, Bronislaw (2000): *A Nyugat-csendes-óceáni térség argonautái*. *Café Babel*, (36), 43-57.
11. Peacock, James L. (1991): *The anthropological lens. Harsh light, soft focus*. Cambridge: Cambridge University Press
12. Pelto, Pertti J. (1970): *Anthropological Research. The Structure of Inquiry*. New York, Evanston and London: Harper and Row Publishers
13. Piasere, Leonardo (1997): *A ciganológusok szerelmei: válogatott tanulmányok*. ELTE BTK, Budapest
14. Prónai Csaba (1993): *Miért vagyunk terepen?* In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei*. Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc, 107-109.

15. Prónai Csaba (2004): Patrick Williams antropológiája. In: Williams, Patrick: Cigány házasság. L'Harmattan, ÚMK, MTA ENKI, Budapest, 7-70.
16. Spradley, James P. – Mcurdy, David W. (1975): Anthropology: the cultural perspective. New York: John Wiley and Sons
17. Stewart, Michael (1994): Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. T-Twins–MTA Szociológia Intézet–Max Weber, Budapest
18. Stewart, Michael (1987): „Igaz beszéd” -avagy miért énekelnek az oláh cigányok?. Valóság (1), 49-64.
19. Tax, Sol (1977): The anthropological tradition. In: Sol Tax - Leslie G. Freeman (eds.) Horizons of anthropology. Chicago: Aldine, 1-20.
20. Vágvölgyi B. András (2013): Romagyilkosságok: Kérdések ítélethirdetés előtt. Népszabadság online:
http://nol.hu/belfold/20130723-kerdesek_itelethirdetes_elott-1401789
21. Williams, Patrick (2000): „A helyszínen és a korban”. In: Prónai Csaba (szerk.): Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Új Mandátum, Budapest, 263-274.
22. Williams, Patrick (2000): Párizs – New York. Két cigány közösség szerveződése. In: Prónai Csaba (szerk.): Cigányok Európában 1. Nyugat Európa. Új Mandátum könyvkiadó, Budapest, 206-220.
23. Williams, Patrick (2004): Cigány házasság. L'Harmattan, ÚMK, MTA ENKI, Budapest
24. Zempléni András (2000): Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. Tabula 3 (2) 181–214.